

הרב יהודה סדן

בעלות הבעל בנכסי צאן ברזל

המאמר עוסק בנכסי צאן ברזל. נכסים אלו האשה מכנסת לבעלה, והוא מתחייב להחזיר את הנכסים במקרה של התפרקות האישות ע"י מיתת הבעל או גירושי האשה.

המשנה בריש פרק "אלמנה לכהן גדול" (יבמות סו.) הגדירה, שהאחריות על הנכסים היא של הבעל "אם מתו, מתו לו" יותר מכך, הבעל אינו צריך להחזיר אלא כערך הנכסים בזמן הנישואין "אם הותירו הותירו לו", ומבואר בגמרא שאף הפחת של הנכסים באחריותו וצריך להשלים את הסכום.

מטרת המאמר לנסות להגדיר, מי הבעלים על הנכסים בזמן האישות ולאחר פירוקה?

מהו מעמד הנכסים לאחר פירוק האישות: מה מעמד הבעל בנכסים לאחר מיתת האשה? מה מעמדו בהם לאחר גירושין? וכן מה מעמד היתומים בנכסים לאחר מיתת אביהם?

נכסים שיש בהם דין "שבח בית אביה"

הגמרא דנה במקרה של פירוק האישות על ידי מיתת הבעל או גירושין, ויש נכסי צאן ברזל. האם האשה יכולה לתבוע את גוף החפץ, או שאפשר לסלק אותה בזווי?

ר' אמי סובר הדין עמו ויכול לסלקה בזווי. ר' יהודה סובר, שהדין עמה וגובה החפץ עצמו מדין "שבח בית אביה".

אפשר היה להבין שמחלוקת ר' אמי ור' יהודה היא בהגדרת הבעלות בנכסי צאן ברזל.

לדעת ר' אמי הנכסים בבעלותו של הבעל, ויש לו חוב מכוח המכר שזמן פרעונו בזמן פירוק האישות, וע"כ מסלק בזווי.

לדעת ר' יהודה הנכסים בבעלות האשה, והרי הם כפקדון אשר יש לבעל זכות שימוש בו, וע"כ חייב להחזיר את גוף החפץ. דינו כשואל ולכן חייב בהם באונסין, ומכל מקום אף שהנכסים של האשה יש ביניהם הסכם שאם הותירו או הוזילו הרווח או ההפסד לבעל.

אך אפשר, שר' יהודה מודה לר' אמי שהנכסים בבעלות הבעל. אכן לדעתו יש תקנה מיוחדת משום "שבח בית אביה", ולכן אף שבחוב רגיל יכול לסלק בזווי, פה חייב להחזיר הנכסים.

הגמרא בשלב הראשון, וודאי סברה כאפשרות הראשונה ברב יהודה, וכדברי רב ספרא "מי קתני והן שלו? ! הויל וחייב באחריות קתני, ולעולם לא ידידיה נינהו."

אף שמבואר במשנה, שהבעל מאכיל עבדי צאן ברזל בתרומה, (המשנה מציינת שבאלמנה לכהן גדול, וגרושה לכהן הדיוט, אף שהאשה נעשית חללה ואינה אוכלת בתרומה, עבדי צאן ברזל אוכלים בתרומה מכוח הבעל). אין זו ראיה שיש לו בהם קנין גוף, שהרי "כהן ששם פרה מישראל יאכילנה כרשיני תרומה" ומבואר ברש"י, שמדובר בפרה ששוכר הכהן מישראל, ורק מתחייב לו שאם תכוחש או תאנס או תזל יתן כדמים הראשונים. וא"כ כך גם סגי באחריות הבעל בעבדים להאכילם בתרומה, אף שאינם שלו.

ובהמשך הגמרא (שם):

יחיב רבה ורב יוסף בשיליהי פרקיה דרב נחמן... תניא כותיה דרב אמי עבדי צאן ברזל יוצאים בשן ועין לאיש, אבל לא לאשה.

א"כ גם אמוראים אלו תפסו בדעת רב יהודה, שהנכסים בבעלות האשה, וע"כ הקשו עליו מכך שעבדי "צאן ברזל" יוצאים בשן ועין לאיש, ולא לאשה.

אכן בהמשך הגמרא (שם):

ההיא איתתא דעיילא ליה לגברא איצטלא דמילתה בכתובתה, שכיב, שקלוה יתמי ופרסוה אמיתנא. אמר רבא קנייא

מיתנא... והאמר רבא אמר רב נחמן הלכה כרב יהודה? אמר ליה מי לא מודה רב יהודה דמחוסר גוביינא וכיוון דמחוסר גוביינא ברשותיה קאי.

רבא תפס בדעת רב יהודה, שהנכסים בבעלות הבעל, ואף לאחר מיתתו היתומים נשארים בעלים בנכסים, ולכן יכולים היתומים להקדיש הטלית (שיעבוד הטלית לאישה אינו מונע ההקדש שהרי "הקדש חמץ ושחרור מפקיעין מידי שיעבוד").

הרשב"א למד, שרב נחמן ורבא נחלקו בדעת רב יהודה. לרב נחמן, האישה היא הבעלים בנכסים, ולכן קשה על רב יהודה, איך הוצאת שן ועין ע"י הבעל תגרום לשחרור העבד, שהרי שחרור יכול להפקיע שיעבוד של אחר, אך לא בעלות. כמו כן לדעת רב נחמן, היתומים אינם יכולים להקדיש הטלית. לעומתו רבא סובר, שהבעל הוא הבעלים בנכסים, ואינם אלא משועבדים לאישה, וכיוון ששחרור והקדש של הלוה מפקיע מידי שיעבוד, לא קשה על רב יהודה מכך שעבדי צאן ברזל יוצאים בשן ועין לאיש, וכן סובר שהיתומים יכולים להקדיש הטלית.

להלכה פסקו הרמב"ם (אישות פרק כב הל' טו) והשו"ע (אבה"ע, סימן צ סע' יד) דין שבח בית אביה (לעניין הגבלת המכירה של הבעל), ובכל זאת פסקו שעבדי צאן ברזל יוצאים בשן ועין לאיש (עבדים פרק ה הל' טז; יו"ד, סימן רסז סע' לח), והיתומים יכולים להקדיש הטלית, ומכאן שפסקו להלכה כהבנת רבא בדין "שבח בית אביה".

היוצא מדברינו, שלרבא בדעת רב יהודה בעלות הבעל בנכסים, אינה תלויה באישות, ואף לאחר מיתת הבעל או גירושין, הנכסים בבעלות הבעל או יורשיו, שהרי הם "מחוסרי גוביינא". לכן הבעל או היתומים יכולים לשחרר או להקדיש. אומנם הם אינם יכולים למכור הנכסים, מכיוון שיש שיעבוד לאישה לשבח בית אביה. וכלשוננו של הריטב"א "דסבר רבא דאפילו לרב יהודה ידידיה חשיבי, כיוון שקבלה עליו בנכסי צאן ברזל. אלא משום שבח בית אביה, אלמנה רבנן לשעבודא ידידיה שיהיו לה כאילו הם אפותיקי גמור בע"מ, שלא יוכל למכור, ושלא יוכל לסלקה בדמים... ומ"מ כיוון דידידיה נינהו אתי איסור שלו ומפקיע אפילו מידי שיעבוד זה"³²⁵.

אף שבעלות הבעל בנכסים אינה תלויה באישות, מ"מ וודאי שזכות אכילת פירות תלויה באישות. לכן לאחר מיתת הבעל או גירושין, אף שהנכסים עדיין בבעלות הבעל או יורשיו ומחוסרי גוביינא, מ"מ כבר אינם יכולים לאכול פירות.

הסיבה שהיתומים אינם אוכלים פירות למרות שהנכסים בבעלותם, היא מכיוון, שאכילת פירות היא פעולה אקטיבית, ומכיוון שהתפרקה האישות, אין ליתומים זכות בפעולה זו. אך הבעלות היא תוצאה של המצב הקודם, שהיה בזמן האישות, שאביהם היה בעלים, וממילא הם ירשוה, וכל עוד אין פעולת גוביינא של האישה, עדיין הנכסים בבעלותם.

אכן בדעת הרמב"ם נראה שלמד דין "שבח בית אביה" כרב ספרא ורב נחמן.

הרמב"ם פסק (עבדים פרק ח הל' ז):

בן בבל שנשא אישה בא"י, ודעתו לחזור, והכניסה לו עבדים ושפחות. הרי אלו ספק, אם הם כמי שמכרה אותם בחו"ל, הואיל ויש לו הפירות, או אינן כמכורים לו שהרי הגוף שלה.

מקור הדין הוא בגמרא (גיטין מד):

...תיבעי למ"ד הדין עימה, כיוון שהדין עימה כדידה דמו, או דלמא כיוון דמשעבדי ליה לפירא כדידיה דמו, ותיבעי למ"ד הדין עימו, כיוון דהדין עימו כדידיה דמו, או דלמא כיוון דלא קני ליה לגופיה כדידה דמו, תיקו.

הרמב"ם למד מלשון הגמרא "דמשעבדי ליה (לבעל) לפירא", "דלא קני ליה (לבעל) לגופיה" שאף לרב יהודה שהדין עמה, אין לבעל בנכסים אלא פירות, והגוף של האישה³²⁶.

הרמב"ם פסק (אישות פרק טז הל' א):

³²⁵ זו גם שיטת התוספות (שם ד"ה עבדי צאן ברזל) והרמב"ן (שם ד"ה רבא לטעמיה).

³²⁶ הראשונים יסבירו "דלא קני ליה לגופיה" כרש"י "דאי מיית או מגרש לה הדרי לה" והכוונה שהנכסים לאחר הגבייה יהיו של האישה, אם כן בינתיים הגוף של הבעל, אך לא קני ליה הגוף לעולם וצריך להחזיר לה.

ובאמת יש משמעות לגמרא כרש"י, שהרי הגמרא אומרת שאף לרב אמי שהדין עמו, הבעל "לא קני לגופה", ואף שמצי לסלקה בזווי וודאי הגוף של הבעל קודם הגוביינא, וע"כ כוונת הגמרא, שבסופו של דבר לאחר מיתה או גירושין, צריך להחזיר לאישה כסכום הנכסים. (וכהסבר רש"י שם). אך מלשון הרמב"ם נראה, שלרב יהודה הגוף של האישה אף קודם הגוביינא, ויש לו בהם רק פירות.

כל נכסים שיש לאישה, בין נכסי צאן ברזל, בין נכסי מלוג, הבעל אוכל פרותיהם בחייו. גם מלשון זו נראה שהרמב"ם השווה בין נכסי צאן ברזל ובין נכסי מלוג ובשניהם הגוף של האישה.

נראה, שהרמב"ם למד, שאף שאין לבעל קנין גוף בנכסים, האחריות לעניין אונסין ופחת, נותנת לו מעמד הלכתי של מעין בעלים לעניינים מסוימים (שחרור בשן ועין תרומה והקדש)³²⁷.

הרמב"ם למד שבדינים אלה לא חשוב הבעלים הפורמלי, אלא מי הגדרת הבעלות נקבעת לפי מי שיש לו משמעות ממונית בחפץ (פחת, יתר ואחריות).

סייעתא מעיינת לתפיסה זו הם בדברי הסמ"ק (הובא בב"י או"ח, סימן רמו סע' ד):

ישראל שהשכיר שוורים לגוי, לחרוש בהם, וחורש בהם בשבת... ויש שהיו מתירים אם הגוי קיבל עליו אחריות מיתה וגזילה וגניבה ויוקרא וזולא, כי עתה הם עליו **נכסי צאן ברזל**.

הרי להדיא, אף שהגוי שכר השור מישאל והגוף שייך לישראל - כיוון שקיבל עליו אחריות מוחלטת, הרי הגוי כעין בעלים, ואין כאן איסור שביתת בהמתו.

הרמב"ם (תרומות פרק ז הל' כ) פסק:

אלמנה לכהן גדול...עבדי צאן ברזל יאכלו מפני שהם של בעל.

לדברינו נצטרך לדחוק, שהאחריות שהבעל מקבל, מספיקה להגדיר העבדים כשלו לענין האכלת תרומה.

נראה לי, שלשון הרמב"ם בהלכות עבדים המחלקת הגוף לאישה והפירות לבעל, היא יותר חד משמעית מלשונו בהלכות תרומות "...מפני שהם של בעל" ועל כן הרמב"ם בהלכות עבדים עיקר, וכוונתו בהלכות תרומות ש"העבדים שלו" לענין קניין פירות ואחריות.

נכסים שאין בהם דין "שבח בית אביה" ונכסים שאינם קיימים

דרך הריטב"א (ושאר ראשונים) שהנכסים בבעלות הבעל, ומכל מקום הם כשעבוד באפותיקי על מנת שלא יוכל לסלק בזו, היא רק בנכסים שיש בהם דין "שבח בית אביה". אך כשאין דין זה, (כגון: כספים שהכניסה לו, או נכסים שאבדו) וודאי שהבעל הוא בעלים גמור, והרי זה כחוב רגיל.

גם לרמב"ם שהנכסים בבעלות האישה זה רק בנכסים קיימים, אך בנכסים שאבדו או בכספים, הרי זה כחוב רגיל.

ביטוי בולט לפער בזיקת האישה לסוגי הנכסים, קיים בדברי הגמרא (כתובות קא.):

אמר רב הונא: זינתה לא הפסידה בלאותיה קיימין... אם היא זינתה כליה מי זנאי?!

רב הונא מחלק באישה שזינתה, בין נכסי צאן ברזל שאינם קיימים, שאינם אלא כחוב, וזיקתה בהם פחותה, ובהם קונסים אותה, לבין נכסי צאן ברזל קיימים, שהם כשלה לגמרי ולא קונסים אותה בהם (חלוקה זו קיימת גם בעוברת על דת, ממאנת איילונית ומורדת).

הגדרת המוחזקות בנכסי צאן ברזל

הגדרת המוחזקות היא באופן פשוט נגזרת מהגדרת הבעלות.

התבאר לעיל, שהדרך הפשוטה במסקנת הסוגיא ביבמות (סו:) היא שהבעל הוא הבעלים בנכסי צאן ברזל (תוספות; רשב"א; ריטב"א), ולפי זה במקרה שיש ספק למי שייכים הנכסים, הבעל הוא המוחזק.

במשנה (כתובות פ:; יבמות לח.):

שומרת יבם...מתה...ב"ה אומרים נכסים בחזקתן.

³²⁷ יש להעיר שהרמב"ם הסביר המשנה "כהן ששם פרה מישאלה יאכילנה כרשיני תרומה" במכר גמור (בניגוד לרש"י שהעמיד המשנה בשכירות ותוספות בשאלה). ועל כן משנה זו לא יכולה להוות הוכחה לשיטתו.

שומרת יבם (זקוקה הממתינה ליבום או חליצה) מוגדרת בגמרא (יבמות לח:) כספק נשואה, ועל כן יש לנו ספק, האם היבם יורש כדין בעל, או יורשי האשה. בית הלל אומרים שהנכסים בחזקתן.

תוספות (שם ד"ה נכסים בחזקתן) מביאים בשם רבינו תם, שנכסי צאן ברזל בחזקת היבם³²⁸ ונימוקם:

דבפרק אלמנה (יבמות סו:) משמע דנכסי צאן ברזל, בחזקת הבעל קיימי טפי, כדקתני התם, **דעבדי** צאן ברזל יאכלו בתרומה.

תוספות לשיטתם שהבעל הוא בעלים גמורים בנכסי צאן ברזל בגוף ובפירות³²⁹.

אכן, הרמב"ם (אישות פרק כב הל' י) למד שבחזקתן הכוונה יחלוקו:

מתה כשהיא שומרת יבם, יורשיה מאביה... יורשים חצי נכסי צאן ברזל, ויורשי הבעל (היבם)... יורשים חצי נכסי צאן ברזל...

וכמשנה (ב"ב קנח). לגבי נפל הבית עליו ועל אשתו, בית הלל אומרים נכסים בחזקתן, ושם בגמרא (קנח):

בחזקת מי...רבי שמעון בן לקיש אומר: יחלוקו.

וברש"י (שם):

שהרי לשניהם יש טענת חזקה, היא הנעלת ליה מבית אביו, והוא מתוך שקיבל אחריות עליו קנאן, והרי הן כממונו.

וצריך להבין: אם נסביר ברמב"ם שהבעל הוא הבעלים בנכסי צאן ברזל, הרי היבם הוא המחזיק, ואם נאמר שהאשה היא הבעלים, הרי היא המחזיקת, ומדוע הדין יחלוקו?

אכן, על פי הגמרא (גיטין מד:) שהסתפקה לגבי מכירת עבד לחוץ לארץ, מה קובע אם נחשב בחוץ לארץ: הבעלים של הגוף (האשה) או הפירות (הבעל)? הוא הדין למד הרמב"ם שלגבי המוחזקות מסתפקים בית הלל מי המחזיק: הבעלים של הגוף, או הפירות? (ולא דמי לקניין פירות רגיל, שאינו נחשב מוחזק דהכא יש לו אחריות מוחלטת וכפי שהתברר לעיל).

אם כן, לתוספות שהבעל הוא הבעלים בנכסים, ולא רק אוכל פירותיהם, הרי הבעל הוא גם מחזיק. אך לרמב"ם שגוף הנכסים של האשה, הרי יש לנו ספק מי המחזיק בנכסים³³⁰.

הגמרא אומרת בענין מורדת (כתובות סד:):

כלתיה דרב זביד אימרדא, הוי תפיסא חד שירא. יתיב אמימר...מרדה הפסידה בלאותיה קיימים, איכא דאמרי מרדה לא הפסידה בלאותיה קיימים. השתא דלא אתמר הכי ולא הכי, תפסה לא מפקינן מינה, לא תפסה לא יהיבנן לה.

יש כאן מצב של ספק על נכסי צאן ברזל, ורואים, שתפיסת המורדת, תועיל לזכות בנכסים.

הגר"א (יו"ד, סימן שטו ס"ק ב) הוכיח מכאן כרמב"ם שתפיסה מועילה כנגד המחזיק, ותקפו כהן אין מוציאים מידו.

הש"ך (תקפו כהן), כתב לישב שאר ראשונים, שסוברים שתפיסה לא מועילה, שהכא היתה תקנה מיוחדת, שתפיסתה תועיל.

אם כן רואים שהגר"א והש"ך למדו שהבעל מחזיק בנכסי צאן ברזל.

אך בריטב"א כתב (כתובות סד. ד"ה והאמר):

³²⁸ כן סוברים גם הרא"ש והראב"ד.

³²⁹ ודווקא ב"נפל הבית עליו ועל אשתו" יחלקו יורשי הבעל ויורשי האב, כיוון והללו באים לירש והללו באים לירש ואין לאחד מוחזקות יותר מהשני. אך ב"שומרת יבם", היבם מוחזק בנכסים כבר בחייה, כי נכנס תחת הבעל, ורק לענין ירושתה הוא מסופק, וכיוון שהוא מוחזק, יורש מספק.

³³⁰ אכן, היה מקום לומר, שאף לדרך תוספות, בקרקעות שיש בהם שבח בית אביה שדינם כאפותיקי בעל מנת שלא יוכל לסלק בזווי, במצב של ספק האשה תחשב המחזיקת, שהרי בגמרא (ב"מ קי:) "יתומים אומרים: אנו השבחנו, ובעל חוב אומר: אביכם השבית. על מי להביא ראייה? סבר רבי חנינא למימר, ארעא בחזקת יתמי קיימי, ועל בעל חוב להביא ראייה. אמר לו ההוא סבא: הכי אמר רבי יוחנן על היתומים להביא ראייה. מאי טעמא ארעא כיוון דלגובינא קימא כמאן דגביא דמיא".

ואם כן, בקרקעות שיש בהם שבח בית אביה שדינם כאפותיקי מפורש, היה מקום לומר, שהאשה היא המחזיקת, ובמצב של ספק תזכה בקרקעות, וכפי שהמלוה מוחזק בקרקע אפותיקי דכמאן דגביא דמיא.

והשתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, משמע דאתינן למפסק דלא כוחד מאמוראי, אלא עבדינן הכרעה שלישית. לכך יש לפרש דרב גמרא, לפום האי לישנא בתרא סבר, כיוון דבעי ליה רבא ולא פשיט. נכסי בחזקת בעל קיימי, כיוון שקבלם עליו בנכסי צאן ברזל, ואפילו מה דתפסה מפקינן מיניה. אבל אממר וחבריו היו סוברים, דאדרבא נכסי צאן ברזל בחזקת אישה קיימא, משום שבח בית אביה... הלכך, אפילו מאי דתפיס בעל, מפקינן מינה ויהבינן לה. ותלמודא פסק, כיוון שלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, ולא התברר נכסי בחזקת מי, היכא דקיימי נכסי ליקום, ומה דתפסה, ואפילו בעדים, לא מפקינן מינה.

הריטב"א לומד, שמסקנת הגמרא היא, שההגדרה מי המוחזק בנכסי צאן ברזל היא - ספק, ולכן במקרה של ספק בנכסים, תפיסה תועיל, כיוון, שהתופס הוא ספק מוחזק.

לפי הבנה זו של הריטב"א בגמרא, רק בנכסים שיש בהם שבח בית אביה, יש להסתפק מי המוחזק: הבעל שהנכסים שלו ובבעלותו, או האישה שהנכסים משועבדים מדין שבח בית אביה.

אך בנכסים שאין בהם שבח בית אביה, אף שקיימים, וודאי הבעל מוחזק לבד, ולא כרמב"ם.

השוואה בין נכסי צאן ברזל-נדרוניה לעיקר כתובה

עד כה דנו במעמד הבעל והאישה בנכסים בזמן האישות, מעמד היתומים בנכסים לאחר מיתת אביה, כעת נדון מהי הסיבה שמחייבת את הבעל לפרוע נכסים לאשתו לאחר פירוק האישות (בין במיתת הבעל ובין בגירושי האישה), וכן מהי הסיבה שזוכה הבעל בנכסים לאחר מות אשתו, נדון בשתי נקודות אלו על ידי השוואה בין נכסי צאן ברזל לכתובה.

הגמרא קוראת לפעמים לנדרוניה כתובה, למשל "קבורתה תחת כתובתה" (כתובות מז:). ובראשונים שם איתא, שקאי אנדרוניה (שהרי ארוסה אין חייב לקבורה אף במקרה שחייב לה עיקר כתובה, כגון בארוסה שכתב לה כתובה, שלכו"ע יש לה כתובה, וכ"ז אינו חייב לקבורה דעדיין לא זכה בנדרוניה).

האם הגמרא קוראת לנדרוניה כתובה רק משום שהיא נכתבת בכתובה (בניגוד לנכסי מלוג) או שיש ביניהם דמיון מהותי?

הסיבה לפירעון: התחייבות או חוב

מחלוקת בעל ההפלאה והאבני מילואים

שיטת בעל ההפלאה.

איתא במשנה (כתובות סו.):

פסקה להכניס לו אלף דינר, הוא פוסק כנגדן חמש עשרה מנה.

הראשונים הקשו (שטמ"ק שם, ד"ה וז"ל תלמידי רבנו יונה), שלכאורה יש כאן ריבית?³³¹

בהפלאה (קונטרס אחרון סימן סו ס"ק יג) דן בישוב הקושי:

ונלע"ד... דבאמת משמעות המשנה שהוא פוסק כנגדן, משמע שאין זה בתורת חוב כלל. אלא שהיא מכנסת לו

בקנין גמור, והוא מתחייב מעצמו בחוב על תנאי, שאם ימות או יגרשנה יתחייב, ואם תמות היא יפטר מהחוב.

מקרה זה אינו נחשב ריבית, מכיוון שהתוספת שהבעל פורע אינה על הנאת ה"אגר נטר", אלא על ההנאה, שאם תמות היא יפטר מהחוב.

לפי דרך זו, נכסי צאן ברזל ניתנים **במתנה** לבעל והוא מתחייב כנגדן. התחייבות זו היא רק במקרה ש"תנשאי לאחר", וכספר כתובה, והיינו חייב לשלם רק במקרה של מות הבעל או גירושי, אך במקרה שהאישה מתה אין התחייבות כלל.

³³¹ רבינו יונה מיישב "ואין בזה משום ריבית, דמתנה הוא יהיב כדאמרין בבבא מציעא תלמידי חכמים מלווים זה את זה בריבית, ידעי דריבית אסורה וקא מחלי אהדדי" רבינו יונה מוסיף תירוץ נוסף "וכל שכן בעניין זה שאם תמות היא בחייו לא יתן כלום, ואשתכוח דהוי ליה קרוב לשכר וקרוב להפסד" (חידוש ההפלאה הוא, שהוי מתנה גמורה ולא כרבינו יונה שהוי הלוואה הקרובה לשכר וקרובה להפסד, או הלוואה, שתוספת הפירעון היא כמתנה ואינה ריבית). תירוץ נוסף מביא הב"ש (סימן סו ס"ק טו) "ואף על גב דמוסיפים שליש לא חיישין לריבית, דשאני הוספת שליש, שחייבו חכמים להוסיף תכף, אף אם לא תיטב בעיניו ויגרשנה מייד אף דלא נשא ונתן במעות, מכל מקום חל עליו תוספת שליש". ואם כן, כיוון שצריך להוסיף אף במקרה שלא היתה המתנת מעות, אין בזה משום ריבית.

הדמיון לכתובה הוא בתרתי:

א. יש כאן התחייבות, ולא חוב כתוצאה מהלוואה.

ב. חייב לשלם רק במקרה ש"נישאת לאחר".

שיטת האבני מילואים (סימן נב ס"ק א וסימן צ ס"ק ד).

בניגוד להפלאה, לומר האבני מילואים, שנכסי צאן ברזל אינם ניתנים כמתנה גמורה, אלא כהלוואה. הסיבה לפירעון אינה התחייבות ככתובה, אלא חוב כתוצאה מהלוואה.

אכן האבני מילואים מסכים עם ההפלאה שהתנאי לפירעון הוא, "לכשתנשאי לאחר" וכתובה.

מחלוקת ראשונים

הגמרא (כתובות נד:) אומרת:

אמר רבי ינאי תנאי כתובה ככתובה, נפקא מינה למוכרת ולמוחלת למורדת ולפוגמת לתובעת ולעוברת על דת לשבח...ומן הזיבורית...

רש"י העמיד דין תנאי כתובה, לענין תוספת כתובה.

הראשונים נחלקו, מה יהא הדין בנכסי צאן ברזל, ויש בדבר ג' שיטות:

הרמב"ן (שם ד"ה ת"כ ככתובה) כתב:

"א דוקא תוספת ותנאי כתובה, אבל נדוניה אינה בכלל, ולא מסתברא לי, שהרי נדוניה כתובה שמה בכל מקום כמו שאמרו (כתובות מח:) "אע"פ שכתובתה בבית אביה", (שם, מז:) "וקבורתה תחת כתובתה"...וכן כיוצ"ב הרבה. הלכך למוכרת ולמוחלת נדוניה וודאי בכלל היא...וכן מורדת כבר מפורש בגמרא, שמפסדת נדוניה...הלכך כל דיני כתובה דמנה ומאתיים על נכסי צאן ברזל. ומיהו דווקא בדליתנהו ובאה לגבות מנכסיו בשעבוד דכתובה, אבל היכי דאיתנהו לא, שאפילו זינתה, לא הפסידה בלאותיה קיימין.

שיטת הרמב"ן, היא שנכסי צאן ברזל ככתובה בכל הדינים המוזכרים בגמרא שם, והאשה תגבה נכסי צאן ברזל דליתנהו כדיני קולי כתובה (קולות מיוחדות לבעל בדיני גביית הכתובה) שאינם כחוב רגיל, כגון גביית מזיבורית (כחוב רגיל מבינונית), שלא גובים משבח, שהשביחו הנכסים אחר מות הבעל (משא"כ בע"ח רגיל, שגובה משבח, שהשביחו יתומים) וכן גביית במטבע הפחות מבין המטבעות של מקום הנישואין או מקום הגירושין (ולא כחוב שפורע כמטבע במקום, שהשתעבד).

אם נאמר, שנכסי צאן ברזל דליתנהו - הרי הם כחוב רגיל, קשה להבין מדוע חכמים יתנו בהם קולי כתובה, וכשיטת הרמב"ן, ומדוע שינו דינם מחוב רגיל.

אך אם נאמר, שבעצם יש כאן מתנה לבעל, והוא מתחייב כנגדם, הרי נכסי צאן ברזל דומים למנה ומאתיים, שהם התחייבות וחכמים נתנו להם דיני קולי כתובה³³².

אכן, הרמב"ם (אישות פרק טז הל' א) כתב:

הנכסים שמכנסת האשה לבעלה...אע"פ שהן נכתבין בשטר הכתובה, אין נקראין כתובה, אלא נדוניה שמם.

המגיד משנה למד מלשון הרמב"ם, שנכסי צאן ברזל אינם ככתובה כלל. לא לענין לשון בני אדם, כגון מוכרת ומוחלת, וכ"ש, שלא לענין "קולי כתובה" בנכסי צאן ברזל דליתנהו (דיני הגבייה).

אפשר, שהרמב"ם לשיטתו, ולכן נכסים קיימים שהגוף של האשה, בוודאי דינם שונה מכתובה, ואין בהם קולי כתובה. גם נכסים שאינם קיימים, או כספים שהגוף של הבעל, מ"מ אינם ככתובה, הסיבה לפירעון היא הלוואה ולא התחייבות, ואם כן הם כחוב רגיל ואין בהם קולי כתובה.

אמנם הרמב"ן הוכיח שיטתו שנכסי צאן ברזל ככתובה, מכך שהאשה שזינתה מפסידה נכסי צאן ברזל דליתנהו, ומכאן שנכסים

³³² כמובן אין זה הכרח גמור, ואפשר שנכסי צאן ברזל, הרי הם כחוב רגיל, ובכל זאת חכמים הקלו על הבעל בדיני הגבייה ככתובה.

אלו הבעל חייב רק כהתחייבות כתוצאה מהאישות וככתובה ואין זה חוב רגיל, ועל כן אם יש הפרת האישות, כזינתה, מפסדת³³³. אם כן, קשה על הרמב"ם, מדוע בזינתה קנסוה בנכסי צאן ברזל דליתנהו, שהרי לרמב"ם נכסים אלו אינם ככתובה אלא כחוב רגיל, ועל כורחך לרמב"ם קנסוה אף בחובות רגילים כתוצאה ממה שהכניסה לו ולא רק בהתחייבות של הבעל מכוח האישות. אמנם עדיין קשה, שאם כן, יקנסוה גם בנכסים קיימים, ובמה הם שונים מנכסים שאינם קיימים? אכן לדברינו לרמב"ם נכסים קיימים הרי הם שלה לגמרי, והווי כפיקדון ולא כחוב ועל זה לא קנסוה. שיטת הרשב"א היא שיטת ביניים: קולי כתובה אינם נוהגים בנכסי צאן ברזל, כי דווקא בכתובה הקלו, שלא הוציאה משלה כלום, בניגוד לנכסי צאן ברזל. אך לשון בני אדם לקרא לנכסי צאן ברזל כתובה, נפ"מ למוכרת ומוחלת. הרמ"א (אבה"ע, סימן ק סע' ה) פסק כרשב"א והוא הדין בענין מטבע פחות: ונכסי צאן ברזל הולכים תמיד אחר מקום, שנשתעבד שם, כמו כחוב דעלמא.

הסיבה לזכיית הבעל בנכסים לאחר מות האשה: הפקעת חוב או ירושה?

מחלוקת האבני מילואים והפני יהושע

אם כן, לאבני מילואים (וכן להפלאה), הסיבה שהבעל זוכה בנכסים כשהאשה מתה, אינה מכוח ירושה, אלא מצד שפקע החוב, כי לא התקיים התנאי, שתנשאי לאחר. אכן, שיטת הפני יהושע (כתובות מז. ד"ה כתב לה פירות) היא שנכסי צאן ברזל הם כחוב, ובכל מצב של הפקעת האישות אף ע"י מיתת האשה, נשאר החוב קיים, ומ"מ אם מתה האשה הבעל יורש את החוב, וזוכה בו.

ראיות לשיטת האבני מילואים

1. היאך הבעל יכול לירש נכסי צאן ברזל (כמבואר ביבמות לח. וב"ב קנח), הא קיימא לן, שבעל לא יורש בנכסים הראויים לאישה?

נכסי צאן ברזל נחשבים ראויים לאישה, ולא מוחזקים, משום שהם כמלווה, ואף שהבעל הוא הלווה, קיימא לן במלווה ידידיה דאינו יורש אלא חצי, ובשלמא נכסים שיש בהם שבח בית אביה, הוי כאפותיקי מפורש, ודמיא למשכון, וחשיב מוחזק לאישה, אך בנכסים שאין בהם שבח בית אביה, הוי ראוי.

ומכאן, שהיכא שהאשה מתה, הבעל זוכה בנכסים, לא מכוח ירושה, אלא מכוח שפקע החוב.

2. הגמרא (כתובות מז.) אומרת:

תנו רבנן, כתב לה פירות כסות וכלים שיבואו עימה מבית אביה לבית בעלה, מתה, לא זכה הבעל בדברים הללו. משום רבי נתן אמרו, זכה הבעל בדברים הללו.

רש"י, הרמב"ן והרמב"ם העמידו הסוגייה בארוסה (בניגוד לתוספות שהעמיד בנשואה).

הקשה הרשב"א: הרי ארוס אינו יורש, והיאך יזכה בנכסים אלו לרבי נתן? וכן לתנא קמא, משמע שלא זוכה, רק בגלל אומד דעת האב, שלא הקנה לארוס במצב זה, אך לולי אומד דעת זה יכל לזכות, והרי ארוס אינו יורש? לדרך האבני מילואים הדברים מיושבים: הארוס אינו יורש החוב, אלא פשוט פוקע חובו.

ראיות לשיטת הפני יהושע

ברש"י מבואר להדיא כדרך זו (כתובות מז: ד"ה קבורתה תחת כתובתה):

³³³ אמנם נראה שלגבי נכסי צאן ברזל הקיימים, מודה הרמב"ן שהוי כחוב רגיל, ועל כן אין להפסיד האשה ולא קנסוה כחוב רגיל, כתוצאה מההלוואה (קיימים) אלא רק בהתחייבות כתוצאה מן האישות (שאינם קיימים), עיין בית מאיר (סימן קטו ס"ק ה), שמבאר שכיוון שהנכסים בלו כתוצאה משימוש של הבעל בנכסים, ולבעל יש זכות בשימוש זה כפירות צאן ברזל, מעיקר הדין אין הבעל צריך לשלם לאישה תמורתם, ורק התחייבות שלו לתשלום כוחלק מהאישות מחייבת אותו וככתובה. בנקודה זו הרמב"ן אינו כהפלאה, שהרי להפלאה כל נכסי צאן ברזל בין קיימים בין אינם קיימים הרי הם כמתנה גמורה, והבעל מתחייב כנגדם ככתובה.

תחת הנדוניה שהכניסה לו, והיא כתובה בשטר הכתובה, והוא יורש.

וכן מבואר בתוספות (כתובות נג. ד"ה שאין):

והא דתניא קבורתה תחת כתובתה, היינו נדונית כתובתה, והיינו דוקא נשואה, שהוא יורש נדוניתא.

לפני יהושע, חיוב הבעל בקבורת האשה, הוא תחת זכות הבעל לירש את הנדוניה.

לאבני מילואים וההפלאה, זכות הבעל היא פקיעת חוב הנדוניה, כשמתה האשה.

סיוע נוסף לפני יהושע הוא מנימוק רב הושעיא, מדוע ארוס אינו חייב בקבורת ארוסתו.

בגמרא נאמר (שם):

תנינא אשתו ארוסה... מתה היא אין לה כתובה. מאי טעמא? אמר רב הושעיא, שאין אני קורא בה, לכשתינשא

לאחר תיטלי מה שכתוב לכי". רש"י מבאר שדיון הברייטא הוא על "דין כתובתה" כלומר חיוב הארוס בקבורתה,

ואומרת הברייטא, שהארוס אינו חייב בקבורת ארוסתו.

ומתקשה הגמרא בטעם, וברש"י (ד"ה מאי טעמא):

דאמרין כי מתה בחייו אין לה... תקבר בשביל מנה ומאיתים שהוא יורש?

כלומר, מדוע הפקעת חוב הכתובה אינה סיבה לחיוב בארוס בקבורה?

ומיישב רב הושעיא: "שאין אני קורא בה...".

וברש"י (שם):

...הלכך כל זמן שלא מת ולא נתגרשה, לא נשתעבד לה, ולא יורש ממנה כלום.

רב הושעיא מלמדנו שהפקעת חוב הכתובה, אינה נחשבת זכות המחייבת הארוס בקבורת ארוסתו, משום, שאינה אלא מניעת

הפסד, ורק ירושת הנדוניה, שהיא רוח, נחשבת כזכות ומחייבת הבעל בקבורת אשתו.

לדרך האבני מילואים וההפלאה קשה, שהרי גם בעל שמתה אשתו, אינו יורש הנדוניה אלא רק פוקע החוב של הנדוניה ומדוע

יתחייב בקבורתה? ומדוע שונה דינו מארוס שאינו חייב³³⁴?

סיכום

המאמר עוסק במחלוקת בין התוספות, הרמב"ן והריטבא לבין הרמב"ם, בהגדרת הבעלים בנכסי צאן ברזל.

לתוספות: הבעל הוא בעלים גמור (גוף ופירות) בנכסים, אלא שחייב להחזירם במקרה של מיתה או גירושין.

לרמב"ם: בנכסי צאן ברזל קיימים, הגוף של האשה והפירות של הבעל.

נסינו להראות שתי השלכות מרכזיות:

א. דין המוחזקות בנכסי צאן ברזל:

לתוספות: הבעל הוא המוחזק שהרי הגוף והפירות שלו.

לרמב"ם: יש ספק מי מוחזק: בעל הגוף או בעל הפירות.

ב. השוואת דיני נכסי צאן ברזל דליתנהו לדיני כתובה:

לרמב"ן: דינם ככתובה שהרי הנכסים קודם גבייה של הבעל וכשהשתמש כדין ובלו, אין צריך לפרוע, והוא רק מתחייב מכוח

האישות להחזיר לה אותם, כפי שמתחייב בכתובה.

³³⁴ מבואר לרש"י להדיא, לפני יהושע, שאין התחייבות בקבורה, אלא אם כן יורש מימנה משהו. ובשלמא לאבני מילואים הפקעת חוב הנדוניה מחייבת הבעל בקבורת אשתו, ואילו הפקעת חוב הכתובה אינה מחייבת, שהרי חוב הנדוניה היא כתוצאה מהלוואה ואילו חוב הכתובה אינו אלא התחייבות. אך ההפלאה ששניהם כתוצאה מהתחייבות, במה שונים זה מזה, ומדוע הבעל מתחייב בקבורה עבור הפקעת חוב הנדוניה, ואילו ארוס לא מתחייב בקבורה אף שפוקע חוב הכתובה?

לרמב"ם: אין דינם ככתובה, שהרי הנכסים של האישה, וכשאבדו חייב לשלם את החוב מעיקר הדין, ועל כן אין בהם קולי כתובה.